

Varga János
az MTA rendes tagja

Földeskü

Határviták lezárása a 12–15. században

Elhangzott 1999. május 20-án

Történetírásunk már a 19. század elején felfigyelt arra, hogy kellő tárgyi bizonyítékok hiányában, polgári és büntetőügyekben egyaránt, az eskütételt is perzáró ítéletformaként alkalmazta középkori joggyakorlatunk. Hajnik Imre, a 19. század legnagyobb jogtörténésze, éppen 100 éve azt is megvizsgálta, hogy mely területeken és milyen formában került sor ennek alkalmazására. Foglalkozott – annak módját ugyancsak leírva – a helyszínen tett földesküvel is. Összegezéséből azonban az ítéletet megelőző perfollyammal együtt rész kérdések egész sora maradt ki. Úgy vélem, eljött az ideje a helyszíni földeskühez vezető út, az eskükhöz kapcsolódó kérdések és az esküváltozatok legalább vázlat szerű bemutatásának és rendszerezésének.

Az ügy vagylagosan két okból indulhatott útjára. Valamely földtulajdonnal rendelkező természetes vagy jogi személy keresetet indított a királynál vagy országos hatáskörű bírói szerv területileg illetékes tisztségviselői – nádor, országbíró, tárnokmester, vajda, bán – valamelyikénél szomszédja ellen azzal a panasszal, hogy birtokának egy részét a bevádolt elfoglalta. Más esetekben pusztán arról volt szó, hogy a tulajdonos most első ízben vagy – a nagyobb biztosíték kedvéért – újólág kívánta birtokának határait megvonatni. Ősi szállásterületeken belül biztos határok nem is mindig léteztek. Máskor hiányoztak a határjeleket írásban rögzítő birtoklevelek. Várbirtokok adományozásakor se mindig írta le a határokat a vonatkozó privilégium, hanem beérte annak kimondásával, hogy a megadományozott ugyanazon határok közt kapta a terü-

letet, amelyekkel addig a vár bírta azt. Az sem volt ritka, hogy a közös határt máshol vonta meg az egyik és máshol a másik fél írásos dokumentuma.

Legtöbbször mégis az eredeti határjelek eltűnése szolgált a per alapjául. Gyakran akkor sem letek rájuk, ha a határleírást tartalmazó oklevél rögzítette őket vagy helyüket. Az árkot földdel telíthette a szél, a földhányást elmoshatta az eső, a földdudort széttúrhatták a vaddisznók, az erecske másfelé vehette útját, a fa, amelynek törzsébe a határjelet – legtöbbször a keresztet – vésték, elszáradt, vagy villámcsapásnak esett áldozatul. Időnként egyik vagy másik tulajdonos, illetőleg jobbágyai szándékosan szántották be vagy rombolták le a határjeleket, illetőleg azok áthelyezésével, például kőhalmaznak a szomszéd földjére hordásával, patakocska más irányba terelésével változtatták meg a határt. Ezt ugyanis mindig az egymáshoz legközelebb eső határjeleket összekötő egyenes alkotta, ezért akár csak egyetlen határjel kiiktatása is módot adott arra, hogy a felek egyike jókorát kanyarítson ki magának a másik birtokából.

A megkeresett vagy az a bíró, akire a király az ügyet – ha nem tartotta fenn magának annak intézését – mintegy kiszignálta, a panasz jogosságának elbírálásával és esetleges orvoslásával egybekötött határjárászt rendelt el. Végrehajtóul hivatalának egyik tagját, gyakran a királyi kúria egyik jegyzőjét küldte ki. Őt általában királyi embernek nevezték, jelezve, hogy mind ő, mind a bíró az uralkodó nevében járnak el. Egyúttal a bíró meghagyta valamely hiteles helynek (káptalannak vagy konventnek), hogy törvényes formában hívja meg a helyszínrre az érintettek határosait és szomszédait, akik esetleg felvilágosítást tudnak adni a valódi határokról, illetőleg szemtanúi lehetnek az elrendelt határjárásnak. Ugyanakkor magától a hiteles helytől is kért embert a helyszínrre, hogy az egyházi személyként legyen tanúja annak, hol húzza meg a királyi, azaz bírói ember a határt a felek birtokai között. A kiküldő előírta még, hogy ha a megvádolt fél tagadja a birtokfoglalást, és tiltakozik a felperes birtokba iktatása ellen, akkor mindkettőjüket arra kell kötelezni: az erre előírt napon mutassák be a bírónak tulajdonjogukat igazoló okleveleiket. Ha viszont a szomszéd pusztán a meghatárolás, azaz a határjárás ellen tiltakozik, akkor ellentmondásának a helyszínrn okát kell adnia. Ezt azonban a vétőja miatt alperessé váló fél nem mindig tette meg. Ilyenkor a határmegvonásra kiküldöttek az eljáró bíró elé idézték tiltakozásának indoklására végett. Távolmaradása esetén második, majd harmadik terminusra is megidézte őt – immár egyedül – a hiteleshelyi ember. Az idézés az első két esetben mindig az alperes birtokán történt, sőt a harmadikban is, ha így rendelte a bíró. A második idézés eredménytelensége esetén a bíró a távol maradó t engedetlensége miatt meghatározott – rendszerint 3 márkányi – bírsággal, azután ennek kétszeresével, harmadszorra az eredeti bírság kétszeresének kettözött összegével sújtva, le is zárhatta volna az

ügyet. Az ország ősi jogszokása szerint ugyanis az, aki harmadszor sem tett eleget a bíró felhívásának, elveszítette jogát a további ellentmondásra, és a szóban forgó birtokot végérvényesen a másik fél kapta tulajdonul.

A bíró azonban gyakran vagy egy negyedik szokványos idézéssel is megpróbálkozott, vagy a más jellegű ügyekben ugyancsak alkalmazott eszközhöz nyúlt: hiteles hely útján az alperest a lakóhelye közelében fekvő három olyan településen, amely hetipiac tartásának jogával rendelkezett, sorban három helyen és egymást követő piaci napon az eladók és vevők füle hallatára nyilvános kikiáltással hívatta maga elé. Legtöbbször már a második helyszíni idézés sikertelensége után is így járt el. Egyébként csupán néhány példa van arra, hogy ilyen ügyben a kikiáltás eredményt hozott volna. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy a kikiáltást mint idézési formát Mátyás egyik törvénye megszüntette.

Az esetek zömében az alperes, illetőleg hiteleshelyi megbízólevéllel ellátott törvényes ügyvédje a helyszínen vagy az első idézés hatására a bíró előtt ismerette ellentmondása okát. Esetenként összességükben emelt kifogást a felperes megvonta határok ellen. Ilyenkor vagylagosan két körülményre hivatkozott. Vagy arra, hogy a felperes nem mutatott fel olyan oklevelet, amely állításai helyességét a határjeleket illetően igazolhatta volna, vagy arra, hogy az ügyvédnek nem volt joga a határok kimutatására, mert megbízólevelét nem az összes felperes nevében állították ki. Más esetekben az alperes csak egy vagy több határjel ellen tiltakozott, mondván, hogy az nem is határjel; hogy nem a felperes birtokának határjele; hogy a felperes az ő birtokán belül jelölt ki határjelet; hogy ez utóbbi által határjelnek minősített földdarab, illetőleg ér, patak vagy kiszáradt meder neve más, mint aminek a felperes állítja; a név egészen más földdarabra vagy vízfolyásra vonatkozik stb. Az alperes nemegyszer önként vállalta, hogy bíróilag kitzüzendő napon bemutat olyan oklevelet, amely a valódi határt írja le a két birtok között. Ígéretének azonban sokszor nem tett eleget, mert nem volt rá módja. Ilyenkor a bíró megbírságolta, a vitatott földet pedig, bárki ellentmondását figyelmen kívül hagyva, örökre a felperes birtokához csatoltatta.

A bíró ugyanis az illetékes hiteleshelynek az alperes által megvétózott határjárásról szóló jelentése alapján – oklevelek kölcsönös bemutatása végett – tárgyalási napot tűzött ki a felek számára. E dokumentumok közül megvizsgálásuk és értelmezésük során a bíró és társai eleve nem vették tekintetbe azokat, bármelyik fél nyújtotta is be őket, amelyek nem tartalmaztak határleírást. Félretolták az olyan adományleveleket is, amelyek hiányosan tüntették fel az adományozott birtok határait. Nem fogadták el bizonyítéknak az egyik vagy másik fél javára szóló, ám bizonyos határok megváltoztatását csak egyoldalúan tilalmazó okleveleket sem. A bíró a bemutatott dokumentumok alapján viszonylag

ritkán tudott dönteni. Ilyenkor is, mielőtt a peres területet a nyertes fél számára iktattatta volna, még egyszer elrendelt egy hitelesítő meghatározást.

Ha a bíró az oklevelek bemutatása után sem tudott véghatározatot hozni, új időpontban az ismét egybehívott szomszédok, a mindkét féllel szomszéd határosok és környékbeli más nemesek jelenlétében új meghatározásra került sor. Ez ugyanúgy, mint előzőleg, az e célra kijelölt bírói ember vagy emberek irányításával, hiteleshelyi kiküldött tanúbizonysága mellett ment végbe. A bírói hivataltól többnyire csak egy ember kapott megbízást a feladat elvégzésére, és jobbra a hiteleshelytől is csupán egy embert igényelt az eljáró bíró. Más esetekben viszont ugyanő mindkét fél számára külön-külön biztosított bírói és káptalani embert is. A 14. század második felétől szokássá vált, hogy a pert intéző bíró nem a központból küldte ki saját emberét, hanem a hiteleshelyhez intézett átiratában a felek mindegyike részére több, de azonos számú – ez akár 8-8 is lehetett – környékbeli nemest nevezett meg potenciális embere gyanánt, és a perben állókra hagyta, hogy közülük a meghatározásra melyiket választják ki maguknak. Néha el is maradt a határmegvonás, mert az érintetteknek, illetőleg valamelyiküknek a számára megnevezettek egyikét sem sikerült a feladat vállalására bírnia. A hiteles helynek egyébként ilyen esetben is csupán 1-1, azaz összesen 2 tanúságtevője érkezett a helyszínre, ennél több kiküldése kuriózumnak számított.

A vitatott területen a megbízottak – a bíró ezen fázisban hozott ítéletének előírása szerint – előbb a *felperes* birtokát határolták meg annak az *alperes* birtoka felőli oldalán, mégpedig a felperes kimutatása és – ha rendelkezett ilyennel – possessiója hatáiról is szóló oklevele alapján. Azután az *alperes* kimutatása szerint és az esetleges oklevelében feltüntetett határjeleket véve figyelembe, az *alperes* birtokának vonták meg a *felperes* birtoka felé eső részén a határt. Vagyis: megújították az adott fél által elismert határjeleket, a többi – általa határpontként kijelölt – helyen földhányás, árokásás, kőhalomrakás vagy fatörzsbe történő jelfaragás formájában új határjeleket létesítettek.

Utasításuk úgy szólt, hogy ha a perlekedők elfogadják a megvont határt, akkor a számára jutott részt kinek-kinek iktassák tulajdonába. Ha viszont mindkét fél ragaszkodik a saját határverziójához, akkor az eljáró emberek az egymástól eltérő két határvonal közé eső, azaz vitatott területet méressék fel királyi mértékkel. Ha ezt nem tudják megtenni, akkor fogott bírák, a jelenlevők, főleg szomszédok és határosok közreműködésével, szemre becsléjék meg azt. Ennek során vegyék figyelembe a terület minőségét, nagyságát, értékét, gyümölcsözöségét, hasznosíthatóságát. A hiteleshelynek a fent előírtak teljesítéséről szóló jelentését a felek vagy ügyvédek a kitűzött napon végső döntés végett kézbesítsék a bírónak. A jelentésnek arról is szólnia kellett, hogy okleve-

lének, vagy az egyáltalán létező oklevélnek tartalmához képest melyik fél mutatta ki pontosabban és meggyőzőbben saját birtoka határait, és hogy a cselekményre egybehívottak szerint melyik fél van régebbi idő óta a vitatott terület egészének vagy nagyobb részének birtokában.

A meghatárolók, mivel a bíró utasítása erre lehetőséget adott, szinte mindig a becslés mellett döntöttek a felmérés helyett. Bizonyos perekben a terepviszonyokra, erdős-bokros-cserjés helyek bozótjainak sűrűségére, magas hóra, víz-áradásra, szokatlan hidegre vagy a peres terület kivételesen nagy terjedelmére történt hivatkozással meg is indokolták ebbéli eljárásukat. Legtöbbször azonban nem magyarázkodtak. Tényleges – kötéllal végzett – *felmérésre*, eltérően a birtokmegosztási esetektől, csak akkor került sor, ha a vitatott terület szemmel láthatóan nem érte el a fél ekealja nagyságot, azaz királyi mérték szerint a 75 holdat.

A bírói utasítás a becslők lelkiismeretére apellált, annak hangsúlyozásával, hogy eljárásuk közben istenhitüket és a király, később a Szent Korona iránt kötelező hűségüket kell szem előtt tartaniuk. A becslés eredménye egyébként – néhány esettől eltekintve – közmegegyezéssel született meg. Ha mégsem, akkor a felek részére kiküldött királyi emberek nem tudtak az adott terület nagyságát illetően egyetértésre jutni. Megjegyzendő, hogy az eddig ismert adatok szerint az a legkisebb birtokrész, amelynek terjedelmét a határperек során megbecsülték, 4 holdra, a legnagyobb 16 ekényire, azaz 2400 holdra rúgott.

Az ország régi és bevált szokása értelmében, amint ezt az egykorú szövegek fogalmazzák, bármilyen pert bármely szakaszában joga volt a nemesnek az eljáró bírónak akár előzetes engedélyével, akár utólagos – valójában formális – jóváhagyásával kiegyezés útján megszüntetni, illetve befejezését megkísérelni. A megegyezés végrehajtásának viszont mindig a bíró rábólintása volt a feltétele.

Az ügy megegyezéssel eldöntését a meghatárolást követően a helyszínen is bármelyik fél, illetőleg ügyvédje kezdeményezhette. Kölcsönösen ajánlhattak egymásnak közös tanúvallatást, párbajt vagy esküt. Ha az ellenfél, akit egymás után háromszor kellett nyilatkozatra szólítani, mindháromszor elfogadta a felajánlkozást, az illetékes bíró rendszerint elrendelte annak végrehajtását. Egyezsége legtöbbször közös tanúvallatás felkínálásakor került sor. Ilyent egyébként a bíró a felek alkuja nélkül is elrendelhetett. Az eljáró bíró ilyenkor általa meghatározandó napra vagy saját hivatalából vagy a környékbeli nemesek közül küldött ki egy vagy két (esetleg több) megbízottat a vallatás lebonyolítására. Nemesyszer maguknak a feleknek kellett gondoskodniuk a bíró által számukra külön-külön, de alternatív módon kijelölt vallatók valamelyikének megnyeréséről és a helyszínre szállításáról. Mindkét félnek magának kellett minél több olyan tanút is kiállítania, aki hajlandó volt mellette tenni le voksát.

A tanúkihallgatás ismét csak hiteleshelyi tanúbizonyosság, és az általa előírás-szerűen összehívott határosok-szomszédok és környékbeli nemesek jelenlétében zajlott le. A megkérdezettek a fészület érintésével nyilatkoztak arról, hogy szerintük a felek melyikét illeti a peres földdarab. A tanúk jobbára csak véleményüknek adtak hangot, de ha úgy kívánták a vallatók, akkor azt is bemondták, hogy véleményük biztos tudomáson vagy csupán hallomáson alapul-e.

A felek tanúinak száma szerepet játszhatott abban, hogy melyikük javára szól majd a végítélet, ezért mindkettőjük igyekezett minél több tanút toborozni magának. Így számos perben napokig is eltartott a többszáz felkért vagy önkéntes tanú vallomásának regisztrálása. A tanúskodók nemritkán négy-öt megye területéről kerültek ki. Persze ennyi és oly távolban lakó ember korántsem ismerhette a perhely viszonyait, és aligha volt tisztában azzal, hogy a vitatott földrész jogszerűen melyik felet illeti. A vallomások inkább csak azt tükrözték, hogy a tanúskodó valamilyen okból – e ponton a manipulálás sem zárható ki – a fel- vagy alperes állításának ad-e hitelt.

A közös tanúvallatásnál csupán azok vallomása bírt valódi erővel, akik birtok-, illetőleg földügyekben érvényes, kötelezően elfogadandó eskü letételenek jogával rendelkeztek. Körükbe azok tartoztak, akik egyénileg vagy valamely közösség tagjaként földtulajdonosoknak számítottak. Ezen az alapon tanú lehetett bármely nemes férfi, tizlándzsás nemes, királyi civitas polgára és nemes királyi várjobbágy. Elfogadták hiteles tanúknak azokat az egyházi nemes jobbágyokat is, akik külön privilégiummal kaptak esküjogot. Érdekes, hogy egyházi jogi személyek tagjai csak kivételképpen, csupán olyan ügyek kapcsán tűnnek fel a tanúk között, amelyekben a perlekedő feleknek legalább egyike maga is egyházi jogi személy volt. Jobbágyok és rusztikusok tehetek ugyan vallomást, de tanúskodásuk tényét nevük említése nélkül, legfeljebb számuk hozzávetőleges megjegyzésével rögzítették a vallatók. Állításaik legfeljebb alátámaszhatták a velük azonosan tanúskodó nemesek vallomását, jogilag azonban mit sem nyomtak a latban. Az esküjogúak nevét és azt, hogy ki melyik fél mellett vallott, mindig tartalmazta a hiteleshelynek a bíró számára készített jelentése.

A bírónak ezután annak ismeretében kellett végső ítéletet hoznia, hogy a felek megegyeztek-e az ügy lezárásának valamilyen, már csak az ő igenlő állásfoglalását váró formájában, vagy sem, illetőleg: az esetleges tanúvallatás eredménye egymagában is elégséges-e ahhoz, hogy meggyőződéssel dönthessen egyik vagy másik fél javára. A 13. század közepéig egyszerű volt az ítélezés: a bíró tüzesvas-próbára küldte valamelyik káptalanba az alperest. A tatárjárás körüli években azonban kiveszett ez az ítélezési forma. Feltehetően azon fel-

fogás térhódításának következményeként, hogy a Mindenható aligha szolgáltat ily közvetlen módon igazságot. Az 1279. évi budai zsinatnak a vaspróba-kellékek egyházi megáldását tiltó határozata egy valójában már elhalt gyakorlat végére tett pontot.

A párbaj, akár személyükben kötelezte erre a feleket a bíró, akár megengedte, hogy hivatásos bajvívókat fogadjanak maguk helyett, mint perzáró döntési mód fennmaradt ugyan, de alkalmazása megritkult. Főleg miután VI. Kelemen pápa 1352-ben szemére vetette Lajos királynak, hogy egyházi tisztségviselőket méltóságuk lealacsonyításával kényszerítenek párbajra az ország bíróságai. A következő időkben már csak világiak birtokvitájában került néha sor párbajra, de csupán akkor, ha a felek önként vállalkoztak rá, és ebbéli egyezségüket a bíró ítéletté emelte. Mivel azonban elvileg fennmaradt, a 14. század közepétől a legtöbb bíró rendszerint azzal kezdte végítéletét, hogy országunk ősi és bevált szokásából következően bármely ügyet, így birtokpert is, ha írásos dokumentumok vagy tanúvallatás alapján megnyugtató végzést nem lehet benne hozni, párbajjal vagy esküvel kell eldönteni. Azután az ügyek jelentős részében megkérdezte a felperest, hogy melyiket választja a két döntési forma közül. Az elhangzó nyilatkozat után még kétszer rákérdezett a felperesre, hogy kitart-e elhatározása mellett, és ha mindkétszer igenlő feleletet kapott tőle, akkor az alperestől tudakolta meg: elfogadja-e a döntésnek ellenlábasa által felkínált módját. Ő pedig, mivel a felperes csaknem mindig esküt – és nem párbajt – választott, rendszerint magáévá tette az ajánlatot.

Egyébként a bíró nem volt köteles a felek választásának előzetes kikérésére. Ennek mellőzése esetén is a – fentebbi esetek kivételével – szinte mindig esküt írt elő. Időnként még akkor – is, ha saját bevallása szerint – és ez az ítéletek szövegeiben is olvasható – az oklevelekből és a tanúvallomásokból is hitelt érdemlően kitűnt, hogy melyik fél oldalán van az igazság. Ilyenkor az esküt – saját szavaival – a nagyobb bizonyosság kedvéért és önmegnyugtató végett rendelte el.

Határozata értelmében az általa esküre kötelezett fél a vitás terület valamelyik olyan határjelénél, amelyet az előző meghatározásnál ő maga állított birtoka határjelének, esetleges eskütársaival együtt, köteles esküt tenni. Mégpedig úgy, ahogy földre vonatkozóan és az ítéletlevelekben legtöbbször leírt, a későbbiekben ismertető módon az ország ősi és bevett gyakorlata szerint esküdni szokás. A bíró meghatározta, hogy a fel- vagy alperesnek kell-e esküt tennie. Az eskütétel joga a perkezdes, valamint ebből eredően a bizonyítási kötelezettség miatt általában a felperest illette. Helyette az alperest csak akkor kötelezte esküre a bíró, ha a felperes az előzetes egyezségben az esküről lemondott, illetőleg az alperesnek engedte át a letétel jogát. Továbbá azokban a vagyilagosan vagy egyidejűleg létező helyzetekben, amikor aránytalanul több

tanú vallott az alperes javára, mint ellenlábasa mellett; továbbá ha a bíró úgy látta, hogy az alperes saját okleveléhez, illetőleg egyáltalán létező oklevél leírásához viszonyítva pontosabban és hitelt érdemlőbben mutatta meg saját birtokának elv拉斯ztó jeleit, mint a felperes az ő possessiójának határvonalát, végül ha a szomszédok és határosok szerint a vitás föld egészének vagy nagyobb részének az alperes volt régóta birtokában. Az eskütevő kijelölése akkor okozott igazán gondot a bírónak, ha a felek mindegyike mellett nagyjából azonos számú személy tanúskodott, a határvonalat hitelt érdemlően a felperes jelölte ki, a vitás földet viszont régtől az alperes birtokolta, vagy fordítva.

Az ítélet megszabta azt is, hogy ha az esküre kötelezett félnek rokonsági vagy nemzetségi alapon vagy az adott birtok osztatlan használata miatt több perindító vagy perbe vont társa volt, hány tegyen közülük esküt. Néha meg is nevezte, hogy ki vagy kik legyenek azok, máskor szabad választásukra hagyta ennek eldöntését. Előfordult, hogy egyet név szerint jelölt ki az esküre közülük, és rábízta, hogy pertársai közül kit vagy kiket vesz maga mellé. Akad példa arra is, hogy eskütevőnek a legidősebb pertársat deklarálta, de az ő akadályoztatása esetén a korban hozzá legközelebb állónak, majd az utána következőnek kellett az ő helyére lépnie.

Meghatározta a bíró, hogy az esküre kötelezettek egymagában vagy többedmagával, utóbbi esetben hány olyan személlyel kell együtt esküdni, aki nem tartozik a pertársak közé. E téren nem létezett általánosan követendő norma. Amikor azonban a bíró az eskütársak számát a vitatott föld terjedelméhez igazította, gyakran ekealjanként két személyt írt elő. De előfordult az is, hogy 5 ekényi erdőre 150, tehát ekénként 30 eskütárs jutott. A 14. század utolsó és a 15. század első harmadában egyik-másik nádor, illetőleg országbíró ítéleteiben vissza-visszatérően a peres terület becsült értékéhez viszonyítva határozta meg az eskütársak számát. Ám az arány megválasztásában ők sem maradtak következetesek, az egymást váltó, különböző funkciójú bírák egyidejű gyakorlatában pedig végképp nem fedezhető fel valamiféle szabály egységes érvényesülése. Legfeljebb az, hogy ha több pertárs közül csak egynek esküjét kívánta meg az ítélet, az eskütársakul melléje rendelték száma sohasem volt kettőnél kevesebb. Továbbá az, hogy két egyidejűleg esküre kötelezett személy *mind-egyikének* harmadmagával kellett esküdni. Nem állapítható meg az sem, hogy az eskütársak számának meghatározását befolyásolták-e a földről bekért – annak terjedelmén és értékén túlmutató, gyümölcsözőségére vonatkozó, a hiteleshelyi jelentésekben egyébként csak ritkán olvasható – értékelések.

Tény, hogy számos perben a százat is jóval felülmúlta, sőt voltak esetek, amikor a kétszázat is túllépte az eskütársak kötelezően előírt száma. Kiállításukról magának az eskütevőnek kellett gondoskodnia, márpedig ez nagy szám

esetén nem kis nehézséget okozott, annak ellenére, hogy a nemesi családok valamennyi nagykorú férfi tagja esküképesnek számított. Az illető ilyenkor – ha nemesnek nemes ellen folyó határperéről volt szó – több megye nemesinek jelentős részét kényszerült megkeresni, hogy esküjéhez elegendő számú embert tudjon szerezni magának. Aligha kétséges, hogy a társnak vállalkozók, főleg a messzi tájakon lakók jelentős része, csak az ismeretség és a bizalom okán mentek bele e szerepbe. Megjegyzendő: birtoktulajdonos nemesasszony mint perfél ugyancsak lehetett esküre kötelezett személy, eskütársként viszont nem jelenik meg a forrásokban.

Ha az esküre ítélt egyidejűleg több szomszédjával állt határperben, akkor a bíró rendszerint úgy döntött, hogy valamennyi peres szomszédja ellenében, azaz birtoka több, e szomszédokat érintő határjelénél, és pedig más-más eskütársakkal kell esküdnie. Gyakran előírta az ítélet, hogy egy vagy két eskütársnak az esküre kötelezett közeli rokonai, illetőleg határosai-szomszédai, vagy ha a végső ítéletet közös tanúvallatás előzte meg, olyan tanúk közül kell kikerülnie, akik annak idején az ő javára nyilatkoztak. Az ítélet mindenkori szövege szerint az esküt arra kellett letenni, hogy az esküt tevő által kijelölt határ és határjelek az ő örökölt vagy szerzett possessiójának biztos és igazi határa, illetőleg határjelei, a per tárgyát képező, a határjárás során felmért vagy megbecsült terjedelmű föld – és e földmennyiséget konkrétan is meg kellett az esküben nevezni – az ő birtokának határain belül fekszik, régtől fogva és folyamatosan azon birtokhoz tartozott, és ma is oda kell tartoznia, amelyiknek ő a tulajdonosa, perbeli ellenfelét soha nem illette, és ma sem illeti. Bizonyára hosszú idő alatt szerzett tapasztalat alapján vált a 14. század közepétől csaknem minden ítéletszöveg részévé az a kikötés, hogy mivel az esküszöveg terjedelmes, több mondatból álló, a hiteleshelyi megbízottnak soronként és ezen belül tagoltan kell azt előolvasnia, mert az eskütevőknek a visszamondásban nem szabad hibáznuk.

Végül a bírói ítélet mindig kimondta, hogy ha az erre kötelezett fél társaival együtt szabályosan letette az esküt, akkor az ítélet végrehajtója vagy végrehajtói a vitás területet – figyelmen kívül hagyva bárki ellentmondását – csatolják végérvényesen az ő possessiójához, és iktassák be őt annak tulajdonába. Ha viszont az esküt nem tudja vagy nem akarja letenni, akkor a terület egésze perbeli ellenfelének birtokához applikálandó és annak tulajdonába adandó át. A bíró végül a tanúbizonyosság kiküldésével megbízott hiteleshelytől megjelölt terminusra jelentést kért a végrehajtásról, részben annak ellenőrzésére, hogy az mindenben ítéletének megfelelően történt-e, részben további intézkedések tétele végett, ha a végrehajtás valami okból elmaradt, ha a végrehajtásba szabálytalanság csúszott, de főképp azért, hogy az eljárás jóváhagyó tudomásulvételével maga a végrehajtás jogerőre emelkedjék.

A végrehajtás színhelyén az esküre ítéleteket megbízottaik nem helyettesíthették, perfeleiknek vagy azok ügyvédeknek távolmaradását viszont sohasem tekintették olyan oknak, amely a végrehajtás bármely mozzanatának jogszerűségét megingatta volna. A kijelölt hiteles hely a szomszédokat, határosokat és a környékbeli nemeseket ismét a helyszínre szólította. Ezek, továbbá a másik fél, illetőleg annak ügyvédje előtt, aki ellen az eskü irányult, valamint a bírói emberek és a hiteleshelyi küldöttek jelenlétében az eskütevő félnek újólag meg kellett határolnia birtokát. De nem volt szabad a határvonalat máshol meghúznia, mint a legutóbbi határjáráskor. Ez az előírás az eskü előfeltételének számított.

Előfordult, hogy erre nem került sor, mert maga az eskü is elmaradt. Vagy az esküre ítélt nem jelent meg a helyszínen, távolmaradásával azt ismerve be, hogy ellenfelének birtokigénye a jogszerű, vagy megjelent ugyan, de képtelen volt eskütársait az előírt létszámban kiállítani. Bármelyik eset forgott is fenn, a vitás területet a másik fél kapta meg. Nemegetszer fordult elő, hogy az, akinek javára ítélték meg az esküt, vagy saját elhatározásából, vagy mások közbenjárására eltekintett az eskü meghallgatásától, és ezzel le is mondott a vitás földről az esküre ítélt javára. Számos perben viszont az érintett fél bocsátotta a per alatt álló birtokrész egészét vagy annak egyezésében megállapított hányadát az eskü elengedése fejében a másik fél birtokába. Végül akkor sem hajthatták végre az ítéletet, ha az esküre kötelezett időközben elhunyt, utódja pedig, akire a per szállott, még kiskorú volt. Ilyenkor a fiú nagykorúságáig a status quót hagyták érvényben. Későbbi időre halasztódott a végrehajtás akkor is, ha egyik vagy másik fél bírói embere a kijelölt napon nem érkezett meg a helyszínre, vagy valamelyikük nem gondoskodott a számára kijelölt hiteleshelyi tanúbizonyosság jelenlétéről.

Ha esküt gátló akadály nem merült fel, és megegyezés sem született időközben a felek közt, akkor az eskütétel következett. Az ítélet az eskütevőre hagyta, hogy melyik határjelnél kerüljön sor az esküre. Ő rendszerint azt a határjelet választotta, amelyet a határjáráskor legelőször vagy legutoljára készítettett. Kivételszámba ment, hogy az ellenfél más, az eskütevő határjelei közül konkrétan megjelölnél óhajtott az esküt, és igényének a bírói emberek helyt is adtak.

Ezek után került sor a mozivászonra kívánczoló jelenetre, amelyet minden bírói ítélet az ország ősi és bevett szokásának nevezett, és amelynek alkalmazandó rituáléját mindig pontosan le is írta. Az esküre ítéletek megjelentek a kiválasztott határjelnél, lett légyen az földhányás vagy kitéremkedés, kiszáradt kőhalom, patakmeder, a meghatároláskor ásott árok vagy olyan élő fa, amelynek törzsére keresztjelet faragtak. Félkörben mögójük álltak az eskütársak, aszerint, hogy közülük ki melyikük mellett vállalkozott esküre. Valamennyien

megoldották övüket, és levetették csizmájukat vagy egyéb lábbelijüket. Azután bal kezükkel leemelték süvegüket, kucsmájukat vagy más fejfedőjüket. Jobb kezükkel egyes források szerint talpuk alól, mások szerint lábuk mellől fel-emeltek egy-egy rögöt vagy egy marék földet. Volt eset, amikor a rögöt fejükre helyezték, legtöbbször azonban a rögöt vagy a földet csupán fejük fölé emelték, és valamennyien ott is tartották az eskü elmondása alatt. A hiteles helynek az a megbízottja, akit az eskütevő fél részére küldtek ki, szó szerint és tagolva végig-olvasta a tartalmilag már fentebb ismertetett eskü szövegét, a hajadonfős, mezítlábas esküvők pedig egyszerre, közösen ismételték azt. Sok nézőt vonzó látványosság lehetett ez, főleg akkor, ha száznál is többen esküdtek egyszerre, vagy ha asszony volt az aktus főszereplője.

Megesett, hogy a másik peres fél vitatta a letett eskü érvényességét. Kifogásolta például, hogy az eskütevők egyike-másika hibásan mondta vissza a szöveget. Az ilyen jellegű vétót azonban mind az ítélet végrehajtói, mind az ítélelthozó figyelmen kívül hagyták. Más esetekben a vesztesre álló fél kétségbe vonta, hogy valóban rokon-e, szomszéd-e vagy commetaneus-e az az eskütárs, akinek az ítélet előírásainak megfelelően ilyen minőségben kellett esküdni. Ismét máskor nem látta bizonyítottnak, hogy volt-e az eskütársak közt olyan, aki a közös tanúvallatáskor az eskütevő javára nyilatkozott. Több esetben egyik-másik eskütárs nemesi voltában, illetőleg nagykorúságában kételkedett.

Az esküt tevő fél rendszerint így válaszolt mindezekre: kész esküt ismételni olyan eskütársakkal, akiket a kételkedő azon meggyőződéssel választ ki a jelenlévők közül, hogy személyükkel mindenben kielégítik az ítélet követelményeit. Mivel pedig általában az egybegyűltek is alaptalanoknak tartották a tett észrevételeket, a végrehajtók – és a hiteleshelyi jelentés nyomán az ítélőbíró is – eltekintettek az eskü megismételtetésétől. Ezt csak akkor rendelték el, ha az eskütevő nagyobb földterületet említett esküjében, mint amekkorának a vitás birtokrészt előzőleg becsülték, vagy ha a tartalmat lényegesen megváltoztató módon mondta vissza az eskü szövegét. Az viszont több ízben is előfordult, hogy a király vagy az ítélőbíró a peresztes reklamációjára saját emberével és hiteleshelyi tanúbizonyossággal *utólag* kivizsgáltatta, hogy a szomszéd minőségében szereplő eskütárs valóban szomszéd volt-e.

Az eskü szabályos letéte után a jelenvoltak ismét megírták a határt, szétrombolták a peresztes határjeleit, szükség esetén megújították, néha megketőzték, de mindig úgy véglegesítették a nyertes határjeleit, hogy azok az ő birtokát az alulmaradt fél possessiójától feltűnő módon válasszák el. A bírói ember ezután beiktatta a nyertest a végleg neki adott föld tulajdonába. Az ítélelthozó bíró, illetőleg az uralkodó a hiteleshelyi jelentéséből mindezt tudomá-

sul vette. Abban az esetben, ha a felperest kellett akár távolmaradása, tehát az eskü nem vállalása, akár az alperes eskütétele miatt elmarasztalni, korábbi ítéletét megtoldhatta azzal, hogy a felperesnek, aki – mint bukott fél – természetesen a perköltségeket is viselte, örök hallgatást parancsolt. Annyit jelentett ez, hogy a szóban forgó ügyben ő és utódai pert soha többé nem indíthattak. Sőt, birtokvesztésre is ítéltette a felperest, ha az az alaptalannak bizonyult perkezdésen túl időközben még hatalmaskodást is követett el a későbbi nyertessel szemben, és megidézése ellenére sem jelent meg az illetékes bíró előtt.

Ha a per lezárására esküvel került sor, az eljárás a fentiekkel azonos volt azokban a határperekben is, amelyeket egyházi jogi személyek folytattak egymással vagy világi birtokosokkal. Az egyháziaknak több vonatkozásban mégis más módon kellett esküt tenniük. Püspököt – annak egyházi méltóságát respektálva – helyszíni esküre sohasem ítélte a bíró. Neki saját püspöki templomának valamelyik oltára, legtöbbször főoltára előtt, főpapi ornátusában, jobb kezét szívére téve, baljában pásztorbotját tartva az evangéliumra kellett esküdni. Ha viszont az ítélet nem egyszemélyi esküre szólt, és világi személyeket kellett eskütársakul szereznie, ez utóbbiak a püspöki esküt követő napok valamelyikén már a helyszínen és a világiakra előírt módon esküdtek.

Más egyházi méltóságoknak csak kivételesen engedett templomi esküt a végső ítélet. Prépost, apát, perjel és apácafőnöknő általában a vitás földön tette azt le. Mindannyian a rendjük szabályzatában meghatározott díszruhába öltözöttek, jobb kezüket szívére téve, a férfiak bal kezükben pásztorbottal, lelkiismeretükre vagy rendjük regulájára hivatkozva esküdtek meg arra, hogy a peres föld hovatartozásáról az igazat fogják mondani. Amíg püspöknek legtöbbször világiakkal együtt kellett esküdni, a többi egyházi méltóság mellé hol szerzetestársaik, hol meg világiak közül rendelt ki – csupán számukat nevezve meg – eskütársakat az ítéldbíró. Nem volt ritka az olyan bírói döntés sem, hogy az esküt a káptalan vagy a rend valamelyik tisztségviselője is átvállalhatta a káptalan prépostjától vagy a szóban forgó rend főnökétől, akik a pert az adott jogi személy képviselőjében vitték. Az ítélet az eskütársak számának megszabásakor mindig tekintetbe vette, hogy egyházi méltóság – de csakis méltóság – esküjét egymagában tíz világi személy esküjével tekintette azonos értékűnek a szokásjog. Ezért volt egyházi határperekben általában kevesebb az eskütevézők száma, mint a világiakat érintő ítéletek esetén. (Igaz, hogy bárónak – azaz országos méltóság viselőjének – esküje ugyancsak tíz más esküjogú személy esküjével ért fel.) Egyházi eskütársaknak egyébként ugyanazon szertartás szerint kellett esküdniük, mint a világiaknak.

Mivel a királyi szervienseken, azaz országos nemeseken kívül a tizlándzsások, a várszervezet nemes jobbágysai, a civitasok, sőt a királyi oppidumok pol-

gárai is rendelkeztek esküképességgel, őket is kötelezhette esküre a bíró. Eskütársul viszont csak akkor választhatta őket a főesküvő, ha az ő egyéni vagy kollektív tulajdonú birtokukat érintő határvitáról volt szó. Világiak perében legtöbbször maga az ítélet mondta ki, hogy az eskütársaknak az eskütevővel azonos jogállásúaknak kell lenniük. Így például bármely civitas esküre ítélt bírójának eskütársai csak a helybéli civisek közül kerülhettek ki, illetőleg civisek csupán polgárok mellett vagy ellen esküdhettek, nemesek ellenében vagy oldalán soha. Ha a vitás birtokrész miatt folyó perben maga az uralkodó volt a felek egyike, helyette azon várnak a várnagya vagy alvárnagya vitte a pert és tett eleget az esetleg kirótt eskükötelezettségnek, amelynek hatósága alá a peres föld, illetőleg a vele határos possessió tartozott.

Egyébként a felek számos esetben per nélkül vagy a per közben megegyeztek abban, hogy eskü útján döntenek a mindkettőjük által igényelt földterület sorsáról. Ilyenkor vállalták, hogy egyikük is, másikuk is esküt tesz az általa kimutatott határ valamelyik jelenél, a két külön határvonal közé eső területet pedig megfelelnek egymás között.

Gyakran ítétek valamelyik félre esküt azok a békebírák is, akiket a nemesek közül mindkét oldal részéről egyenlő (4–4, 6–6 vagy 8–8) számban választottak, és akikre ügyük eldöntését bízták az egymással vitában állók. Előzetes megállapodásuk rendszerint kikötötte, hogy egyeztetett időpontban ki-ki a helyszínrre viszi a maga választotta bírakat, és azok közösen hozott ítéletének minden vonatkozásban aláveti magát. Vállalták a felek azt is, hogy az ilyen fogott bírák döntésével szembeszegülő fél eleve hatalmaskodás büntetében legyen elmarasztható. Ha egyikük vagy másikuk a maga bírait az adott időben és helyen nem tudta kellő számban kiállítani, a birtok végérvényesen annak jutott, akinek bírái közül egy sem hiányzott. Így történt akkor is, ha nem tette le az esküt az, akit a bírák erre köteleztek. Ha viszont eleget tett az ítéletnek, értelemszerűen ő lett a nyertes. Ez esetben az eredményt a felek írásba foglalás végett jelentették valamelyik, rendszerint a hozzájuk legközelebb eső hiteleshelynek. Ha a fogott bírák ítélete már folyó pert szakított meg, a hiteleshely köteles volt a vizsály lezárásáról az ügyben addig eljáró bírót értesíteni.

Birtokügyekben a királyi várszervezetbe tartozó vagy a nemességnek alávetett szolgáló népeket, illetőleg jobbágyokká vált utódaikat – más, például hatalmaskodási perekből eltérően – nem tartotta perdöntő esküre jogképeseknek a hazai jogfelfogás. Bizonyos szerephez azonban, legalábbis a jobbágyok, határperekben is juthattak. A jobbágy óvását is elfogadták határmegvonáskor, ha ura nevében tette azt. Az ellentmondás hivatalos indoklása viszont az úr kötelessége volt, és a bíró idézésére is neki kellett megjelennie. Ügyvédi minőségben a jobbágy ugyancsak képviselhetette urát, ha erre valamely káptalan vagy konvent

által szabályszerűen kiállított megbízólevélben felhatalmazást kapott tőle. Közös tanúvallatás esetén, ha nem az érintett felek birtokának lakója volt, mint már esett róla szó, tanúként is meghallgathatták, vallomása azonban legfeljebb nyomatékként, de nem ítélet-meghatározó tényezőként esett a latba.

A jobbágyok közvetlen szerephez csak akkor juthattak a határvitákban, ha uraik peren kívül rájuk bízta a határvonal megvonását. Ennek formája az volt, hogy mindkét fél azonos számú jobbágyot jelölt ki, de a részrehajlás elkerülése végett a *másik* jobbágyai közül, és kötelezte magát az e jobbágyok által közmegegyezéssel megvont birtokhatár elismerésére. Nincs adat rá, hogy az ily módon végbement meghatározásnak bármelyik fél ellentmondott volna. Arra viszont igen, hogy a kísérlet megghiúsult. Vagy azért, mert a kiszemelt jobbágyok nem vállalták a feladatot, vagy azért, mert a felek jobbágyai a határvonalak kijelölésében nem jutottak egyetértésre. Ezek után a vitában állók vagy perre, vagy fogott bírák igénybevételére, esetleg peren kívüli egyezségre kényszerültek.

Közbevetőleg megjegyzendő: perlezáró esküt olyan esetekben is ítéltetett a bíró, ha nem birtokrész hovatarozása, hanem valamely birtok egészének tulajdonjogával kapcsolatban merült fel kérdés. Ilyenkor azonban az esküt káptalan vagy konvent előtt tétette le a döntéshozó, és csak ritka kivételként kötelezte az eskütevőt arra, hogy társaival együtt a peres birtok területén vagy annak határán, tehát a szabadban esküdjék. Határvitákban viszont mindig a helyszínen kellett az esküt letenni.

Összegzésül: A helyszíni földeskü, mint a határviták végleges lezárásának módja, az Árpádok korától volt szokásban Magyarországon. Először egy 1167. évi keltezésű forrás említi mint már régi gyakorlatot. A 14. század második harmadától dominánssá vált, majd a 15. század utolsó harmadától – még kiderítendő okokból – ritkulni kezdett alkalmazása. Eddigi ismereteink szerint azok az utolsó források, amelyek olyan földeskükről adnak hírt, amelyeknek földtulajdonosok a szereplői, a 16. század harmincas éveiből valók. A földeskü virágkorában Magyarország minden szögletében – Zalától Ungig, Trencséntől Krassóig – gyakorlatban volt, de Erdélyben és a szlavón bánág területén is. Valamennyi országos jellegűnek számító bíróság, illetőleg annak bírója, így a király, a nádor, az országbíró, a tárnokmester, az erdélyi vajda, a szlavón bán és helyetteseik ítéleteikben egyaránt éltek vele. A fogott bírák is, a megyei törvényszékek viszont nem, mert a határperrek intézése kívül esett illetékességi körükön.

Az eskünek mint ítéletformának végrehajtásában voltak az ország szokásává rögzült, szinte szentnek tartott, konstans elemek, amelyekről az ítélőbíró sem térhetett el. Ilyen volt, hogy határviták esetén – püspök kivételével – az esküre ítéltnek mindig a peres földön kellett esküdjennie. Ilyen volt az eskütétel koreog-

ráfíja, amelyet mindig és mindenütt követni kellett. Még akkor is, ha az erre ítélt fél valamilyen okból a maga ásta gödörben és azt kijelentve esküdött, hogy valótlan állítás esetén ne fogadja be csontjait a föld. Egyetlen kivételnek az erdélyi szászok területe számított. Náluk nem a fejük fölé emeltek a vitatott földből az eskütevők, hanem, akárcsak Arany János vén Márkusa, ráálltak arra. Világi eskütevőnek csak vele egyenlő jogállásúak lehettek eskütársai. Egyházi méltóság, valamint báró esküjét mindig tíz más személy esküjével kellett egyenlő értékűnek venni.

Más részletekben viszont nem kötötte szokásjog a bírót, hanem teljes függetlenséget élvezett. Szabadon jelölhette ki azt a káptalant vagy konventet, amelynek hites tanúságtevő kijelölésével kellett az ügyben közreműködnie. Eldönthette, hogy hány megbízottat küld ki rész- és végítéletei foganatosítására, illetőleg a felek hány ember közül választhatnak egy-egy végrehajtót maguknak. Belátása szerint határozhatott arról, hogy melyik félnek kell esküt tennie. Megszabhatta az eskütársak számát, mineműségét, az eskütétel időpontját. Végül, ha pervesztes a felperes lett, dönthetett arról, hogy elkoboztatja-e annak birtokát.

A király mindig prelátusaival és báróival, a többi ítélobíró ezekkel és a törvényszéken éppen jelen levő nemesekkel együtt hozta meg véghatározatát. Ha a prelátusok és bárók távolmaradtak, elhalasztotta a döntést. Ám a szubjektivizmus érvényesülésének lehetőségét e kollektív ítélkezési forma sem kűszöbölhette ki. Hiszen az eskütevőnek korántsem volt mindegy, hogy két vagy száz eskütársat kellett-e felhajtania, és hogy az eskütételt nyári napra vagy télvíz idejére tűzte-e ki a bíró. Ítélete ellen nem lehetett szót emelni. Az esküre kötelezettnek bele kellett törődnie abba, hogy pervesztes lesz, ha az ítélet nem minden pontjának tud eleget tenni.

Illenek végül választ adni arra a kérdésre, hogy honnan ered a határvitát lezáró helyszíni eskütétel gyakorlata és rituáléja. Erre azonban nem tudok válaszolni. Aminthogy egyelőre arra sem, hogy mikor és hogyan vették át a helyszíni eskütétel körükben megszűnő szokását a földtulajdonosoktól a birtokaikon élő közrendűek, mégpedig nem a magyarországi, hanem az erdélyi szászöldi formában. Mindez további kutatásokat igényel.